ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ РАЦІОНАЛЬНО-КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ

Костянтин КОСТЮЧЕНКО (Кіровоград)

Автор статті розглядає різні тлумачення поняття «педагогічна умова» і обгрунтовує доцільність вибору педагогічних умов формування раціонально-критичного мислення майбутніх учителів у процесі вивчення психолого-педагогічних дисциплін, дає їх характеристику.

Автор статьи рассматривает разные определения понятия «педагогическое условие» и обосновывает выбор педагогических условий для формирования рационально-критического мышления будущих учителей в процессе изучения психолого-педагогических дисциплин, даёт их характеристику.

Ключові слова: педагогічна умова, формування мислення, позитивна мотивація, пізнавальна діяльність, діалогічна взаємодія, інтерактивні методи, проблемне навчання.

Мета статті полягає в теоретичному обґрунтуванні вибору педагогічних умов, виконання яких забезпечить ефективне формування РКМ майбутніх учителів у вивченні психолого-педагогічних дисциплін.

У процесі дослідження психолого-педагогічних дисциплін ставиться *завдання* – визначити педагогічні умови формування готовності майбутніх учителів до раціонально-критичного мислення.

Об'єкт дослідження – процес формування готовності майбутніх учителів до раціонально-критичного мислення у вивченні психолого-педагогічних дисциплін.

Предмет – педагогічні умови формування раціонально-критичного мислення майбутніх учителів у вивченні психолого-педагогічних дисциплін.

Гіпотеза полягає в тому, що певні педагогічні умови у своїй реалізації забезпечать формування умінь і навичок РКМ майбутніх учителів.

Викладач у своїй педагогічній діяльності вирішує для себе, які методи формування і розвитку раціонально-критичного мислення будуть використовуватись, усвідомлюючи, що навчити студентів мислити критично з першого заняття фактично неможливо. Раціонально-критичне мислення формується поступово, воно є результатом щоденної співпраці викладача і студентів. Тому виникла необхідність виділити педагогічні умови формування РКМ реалізація яких стимулюватиме майбутніх учителів до критичного аналізу й раціонального прийняття рішень у навчальній діяльності.

Аналіз психолого-педагогічної літератури переконливо свідчить про те, що в процесі організації певної діяльності для її

ефективності необхідно виділяти певні умови реалізації даної сукупності процесів. Ми вважаємо доцільно розглянути різні тлумачення «педагогічної умови» та дати власне визначення сутності цього поняття.

У лексичному плані під поняттям "умова" розуміються "необхідні обставини, що сприяють чомусь; обставини, особливості реальної дійсності, при яких здійснюються зміни". У довідковій філософській літературі "умова" розглядається як "філософська категорія, що висловлює відношення предмета до навколишніх явищ, без яких він існувати не може. Самий предмет виступає як щось зумовлене, а умова – як відносно зовнішня до предмета різноманітність об'єктивного світу. На відміну від причини, що породжує те чи інше явище або процес, безпосередня умова складає те середовище, обстановку, в якій останні виникають і розвиваються" [8].

Під педагогічними умовами багато дослідників (В.Ледньов, В.Ляудіс, А.Найн та ін.) розуміють сукупність об'єктивних можливостей, обставин і заходів, які супроводжують освітній процес, що певним чином структуровані і спрямовані на досягнення мети.

Дослідник В. Андрєєв визначає педагогічну умову як обставину педагогічного процесу, яка виступає результатом цілеспрямованого відбору, конструювання і використання елементів змісту, методів (прийомів), а також організованих форм навчання для досягнення поставлених цілей.

Узагальнюючи наведені визначення, під педагогічними умовами розуміємо систему обставин, засобів і заходів, котрі сприяють ефективності планування, організації, здійснення та контролю за навчальною діяльністю студентів.

Під поняттям умови вчені у галузі дидактики розуміють ті фактори, які забезпечують успішне навчання. Так, дослідниця О. Федорова [7] під педагогічними умовами розуміє сукупність об'єктивних можливостей змісту навчання, методів, організаційних форм і матеріальних можливостей його здійснення, які забезпечують успішне вирішення поставленої задачі.

Вчений Р. Нізамов [5] вважає, що педагогічні умови активізують навчальну діяльність студентів одночасно забезпечують підвищення ефективності навчання, оптимізації процесу навчання.

Відомий радянський педагог Ю. Бабанський [2] у контексті вирішення проблеми оптимізації навчально-виховного процесу вищої школи, під педагогічними умовами розуміє своєрідні підходи у діяльності вчителя, методику вирішення педагогічних задач спеціально спрямовану на максимальне досягнення можливих результатів і пов'язує таку професійну діяльність вчителя з побудовою раціонального устрою педагогічного процесу.

За такою трактовкою під педагогічними умовами може розумітися таке навчальне середовище, в якому в тісній взаємодії представлена сукупність педагогічних факторів, які забезпечують можливість викладачеві організовувати активну навчальну діяльність студентів.

На думку вчених-методистів, педагогічні умови у своїй побудові мають відображати зміст та структуру педагогічних технологій чи педагогічних моделей; завдяки педагогічним умовам реалізуються компоненти цих навчальних технологій чи моделей.

Для нашого дослідження важливим є вивчення педагогічних умов у контексті визначення особливостей формування критичного мислення студентів у навчальній діяльності. Так, дослідниця Г. Строганова виділяє наступні педагогічні умови формування критичного мислення студентів філологів: обізнаність самих педагогів у сучасних технологіях навчання; здатність і володіння ними критичним мисленням; наявність спеціальної підготовки вчителів до розвитку критичного мислення.

Методист І. Мороченкова [4] зазначає на необхідності забезпечення педагогічних умов для формування критичного мислення у студентів ВНЗ: сформованість у студентів пізнавальної мотивації; наявність дослідницького середовища, у якому в повному обсязі проявляються логічні і змістовні форми наукової дискусії, наукового діалогу, студенти здійснюють інтелектуальну рефлексію, діяльнісну й особистісну; підготовленість викладачів до діалогічної організації навчального процесу.

Аналіз психолого-педагогічних праць, присвячених вирішенню проблеми вивчення особливостей мисленнєвої діяльності студентів, уможливлює вирізнити актуальні педагогічні умови цього процесу: стимулювання і сприяння формуванню оригінальних думок та ідей студентів; наявність позитивного настрою на вирішення проблемних ситуацій; забезпечення активної співпраці між викладачем і студентами.

У контексті теми нашого дослідження вище розглянуті педагогічні умови дозволили нам визначити наступні організаційно-педагогічні умови формування РКМ майбутніх учителів у процесі вивчення психолого-педагогічних дисциплін:

- сформованість у студентів позитивної мотивації до РКМ;
- забезпечення активної пізнавальної діяльності студентів;
- наявність проблемного навчального середовища, у якому використовуються методи проблемного навчання;
- діалогічна взаємодія суб'єктів навчання.

У процесі забезпечення позитивної мотивації студентів до РКМ важливу роль відіграють проблемні ситуації. В ході створення проблемних ситуацій важливо визвати до дії, спонукати до пошуку, підвести студентів до розуміння виникаючих пізнавальних труднощів і бажання шукати способи подолання цих труднощів. Ситуації у навчальному процесі позитивно впливають на формування мотивації студентів, набувають проблемний характер у тому випадку, якщо навчальне завдання, що витікає із зовнішніх факторів, які мають вплив на свідомість студентів, приймаються ними, стає внутрішнім досягненням, тобто особисто значимою для кожного студента.

У формуванні мотивації до РКМ кожному студенту необхідно займати таку позицію, щоб він самостійно здійснював пошук вирішення навчальних проблем, обирав раціональні оптимальні способи і засоби, самостійно приймав рішення, відповідав за кінцевий результат своєї діяльності. При цьому кожен студент виступає активним виконавцем навчальних ролей, учасником педагогічного спілкування. Організаційна сторона навчальної діяльності реалізується через різні форми педагогічної взаємодії (дискусії, обговорення, бесіди, діалог, ділові, рольові ігри, комунікативні ситуації).

З аналізу психолого-педагогічної літератури можна виділити наступні методи підвищення позитивної мотивації у студентів до РКМ:

- створення пошуково-проблемних ситуацій у навчальній діяльності;
- заохочення і стимулювання студентів до розв'язання проблемних завдань, підтримка успіхів, емоційне спілкування;
- залучення студентів до самостійного пошуку й «відкриття» нових знань, вирішення ситуацій проблемного характеру;

Під формуванням позитивної мотивації у студентів до РКМ ми розуміємо забезпечення системи цінностей, визначених особистістю та приведених у відповідність до цінностей колективу та суспільства в цілому, прийнятих в якості особистих принципів, переконань, установок та змісту майбутньої професійної діяльності вчителів. Мотивація навчання як процес зміни стану і відношення особистості до діяльності буде ґрунтуватися на мотивах, під якими розуміються, сукупність чинників спонукання студентів до активної мисленнєвої діяльності.

Проблема активізації пізнавальної діяльності студентів є завжди однією з найбільш актуальних в теорії і практиці навчання.

Активна пізнавальна діяльність студентів включає в себе підготовку студентів до навчальної діяльності, яка здійснюється в межах дидактичної системи. Головним завданням залучення студентів до пізнавальної діяльності – оволодіння системою теоретико-методичних знань й практичних умінь, які необхідні у майбутній професійній діяльності.

Забезпечення активної пізнавальної діяльності студентів у процесі формування РКМ майбутніх учителів у вивченні психолого-педагогічних дисциплін передбачає оволодіння ними наступними уміннями:

- аналізувати педагогічні ситуації, результати навчання й виховання, закономірності навчального процесу;
- займатися безперервною самоосвітою;
- використовувати на практиці досягнення педагогічної науки і новаторського педагогічного досвіду;
- проводити педагогічні дослідження, проявляючи до нього творчий підхід;
- здійснювати системний аналіз кінцевих результатів навчального процесу, їх об'єктивну оцінку і пошук актуальних проблем навчання;
- здійснювати наукове обґрунтування моде-лювання навчального процесу;
- гнучко адаптуватися у мінливих життєвих і педагогічних ситуаціях;
- уміти бачити і формувати проблему (в особистісному і професійному плані), знаходити способи її раціонального рішення;
- усвідомлювати де і яким чином здобуті знання можуть бути використані в оточуючій дійсності;
- бути здатним генерувати нові ідеї;
- уміти аналізувати й відбирати потрібну інформацію у великій навалі наукових матеріалів;
- висувати гіпотези вирішення проблем, даючи ґрунтовні необхідні узагальнення, зіставлення з подібними або альтернативними варіантами розв'язання педагогічних завдань;
- встановлювати статистичні закономірності, робити аргументовані висновки, використовувати їх для вирішення нових педагогічних проблем.

Внаслідок чого, створення навчального проблемного середовища з використанням методів проблемного навчання у процесі формування РКМ студентів у вивченні психолого-педагогічних дисциплін має передбачати:

- постановку складних запитань;
- спільної діяльності викладача й студентів;
- наявність мотивації, інтересу до вирішення проблемної ситуації;
- використання методів проблемного навчання: евристичний, дослідницький, проблемний виклад матеріалу, рольові ігри.
- Залучення студентів до самостійної діяльності;

З аналізу праць вітчизняного педагога М. Фіцули [9] ми визначаємо наступні вміння РКМ, які формуються в процесі проблемного навчання студентів:

- самостійно побачити і формулювати проблему;
- висунути гіпотези, знайти спосіб її перевірки, зібрати дані, проаналізувати їх, запропонувати методику їх оброблення;
- сформулювати висновки і побачити можливості практичного застосування отриманих результатів;
- бачити проблему загалом, аспекти та етапи її розв'язання самостійно або в колективній роботі.

На основі дослідження праць О. Матюшкіна [3], А. Фурмана [10] ми виділяємо наступні уміння формування РКМ майбутніх учителів у процесі вивчення психолого-педагогічних дисциплін за умови реалізації методів проблемного навчання:

- уміння правильно визначати суперечності в проблемній ситуації;
- уміння аналізувати зв'язки, відношення, які склалися в даній ситуації;
- уміння суб'єктивно сприймати суперечності між відомими знаннями й новими вимогами;
- уміння чітко розмежовувати відоме й невідоме в проблемній ситуації;
- уміння словесно формулювати проблему, яка виникла;
- уміння висовувати й обґрунтовувати припущеня щодо способів розв'язання проблеми;
- уміння прогнозувати результати пошукової діяльності;
- уміння обґрунтовувати позитивний результат;
- уміння використовувати здобуті знання у нових навчальних умовах.

Для процесу формування РКМ студентів у вивченні психолого-педагогічних дисциплін, діалог суб'єктів навчального процесу треба розглядати з точки зору проблемного аспекту. Оскільки створення проблемної ситуації у навчанні студентів викликає їх діалогічну взаємодію, то можна зазначити, що для формування самостійного, відповідального, творчо вдумливого суб'єкта навчання, реалізація діалогічної взаємодії у педагогічному процесі є важливою умовою.

У контексті нашого дослідження реалізація діалогічної взаємодії у процесі формування РКМ майбутніх учителів у вивченні психолого-педагогічних дисциплін, на нашу думку, не тільки дозволяє студентам обговорювати різні підходи вирішення проблемних ситуацій навчання, а й віднаходити більш компромісні і оптимальні способи їх вирішення.

Тому сприятливі умови для формування РКМ майбутніх учителів у процесі вивчення психолого-педагогічних дисциплін створює діалогічне навчання на основі діалогічної взаємодії суб'єктів навчання, яке має на меті пізнання, вивчення та аналіз положень, фактів, педагогічних явищ у процесі обміну думками суб'єктів спілкування.

Діалогічне навчання передбачає реалізацію словесно-діалогічних методів навчання. З аналізу праць М. Фіцули [9], А. Алексюка [1], В. Сластьоніна [6] словесно-діалогічні методи – це такі методи навчання, в основі яких лежить діалог: викладач – студент, студент – студент, студент – група студентів, колектив студентів.

Ефективно організоване діалогічне навчання у процесі формування РКМ студентів забезпечує:

- глибоке і творче засвоєння студентами психолого-педагогічних знань;
- розвиток самостійної і творчої активності у вивченні психолого-педагогічних дисциплін;
- формування вмінь і навичок майбутніх учителів опановувати способи й прийоми навчально-діалогічного спілкування;
- гуманізацію професійно-педагогічного навчання;
- формування індивідуального стилю педагогічної діяльності.

У нашому дослідженні вибору педагогічних умов формування РКМ майбутніх учителів у процесі вивчення психолого-педагогічних дисциплін діалогічна взаємодія суб'єктів навчання також відіграє важливу роль у реалізації інтерактивних методів навчання котрі виступають способами цілеспрямованої міжсуб'єктної взаємодії викладача і студентів.

В такому випадку інтерактивні методи навчання виступають як посилена педагогічна взаємодія, взаємовплив учасників педагогічного процесу, що передбачає процес інтенсивної міжсуб'єктної комунікації педагога і студентів. При цьому діалогічна взаємодія не

тільки забезпечує формування РКМ майбутніх учителів у процесі вивчення психолого-педагогічних дисциплін і стимулює розвиток у студентів умінь аналізу навчальної інформації; критичної оцінки фактів, положень, суджень, понять; а й сприяє оволодінню ними технологіями формування РКМ.

Висновки. У статті обґрунтовано і охарактеризовано вибір педагогічних умов формування готовності майбутніх учителів до РКМ у процесі вивчення психолого-педагогічних дисциплін. Реалізація педагогічних умов формування раціонально-критичного мислення майбутніх учителів, відіграє важливу роль у вирішенні проблеми формування самостійної, відповідальної, творчої особистості студента у процесі вивчення психолого-педагогічних дисциплін.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Алексюк А. Загальні методи навчання в школі. – К., 1981. – 206 с.
2. Бабанский Ю. Оптимизация педагогического процесса: (В вопросах и ответах). Для преподавателей / Ю.К.Бабанский, М.М.Поташник. – К.: Рад.школа, 1984. – 227 с.
3. Матюшкин А. Проблемные ситуации в мышлении и обучении. – М., 1986
4. Мороченкова И. Проблемы и пути формирования критического мышления студентов университета // Профілактика психічного насильства і маніпулювання свідомістю та розвиток критичного мислення в молодіжному середовищі. – К.: Укр.. центр. Політ менеджменту, 2005.
5. Низамов Р. Дидактические основы активизации учебной деятельности студентов.–Казань. Издательство Казанского университета, 1975. – 302с.
6. Сластенин В. и др. Педагогика: учеб.пособие для студ.всш. пед. Учеб.заведений / В.А. Сластенин, И.Ф. Исаев, Е.Н. Шиянов; под ред.В.А. Сластенина. – М.: «Академия», 2002. – 576 с.
7. Федорова О. Некоторые вопросы активизации учащихся в процессе теоретического производственного обучения. – М.:1970 – С. 50
8. Философский энциклопедический словарь. – М.: Сов. Энциклопедия, 1989.
9. Фіцула М. Педагогіка вищої школи: Навч. Посіб. – К.: «Академвидав», 2006. – 352 с.
10. Фурман А. Проблемні ситуації в навчанні: Книга для вчителів. – К.: Радянська школа,1991. – 191 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Костюченко Костянтин Євгенійович – викладач кафедри іноземної філології КДПУ ім. В.Винниченка.

Наукові інтереси: дослідження проблем формування раціонально-критичних знань майбутніх вчителів.